

УДК [75.056:821.161.2.0'041-13

ORCID ID 0000-0003-4153-4175

DOI: <https://doi.org/10.33838/naoma.30.2021.83-91>

Петро Нестеренко

кандидат мистецтвознавства, доцент,
завідувач проблемної науково-дослідної лабораторії НАОМА
exlibrisclub@ukr.net

БЕЗСМЕРТНА ПОЕМА У ТВОРЧОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ХУДОЖНИКІВ

Анотація. У статті вперше висвітлено неослабний інтерес дослідників і художників до пам'ятки давньоруської літератури кінця XII століття «Слово про Ігорів похід» на сучасному етапі. Досліджено особливості художнього оформлення видань, присвячених поемі вітчизняними митцями у другій половині XX — на початку XXI століть.

Ключові слова: поема «Слово про Ігорів похід», ілюстрації, макет, художнє оформлення.

AN IMMORTAL POEM IN THE WORKS OF UKRAINIAN ARTISTS

Petro Nesterenko

Abstract. For the first time, the article highlights the continued interest of researchers and artists in the memorial of ancient Russian literature of the end of the 12th century, "The Tale of Igor's Campaign" at the present stage. The peculiarities of the decoration of editions dedicated to the poem performed by domestic artists in the second half of XX — beginning of XXI centuries are investigated. The pearl of ancient Russian literature of the end of the XII century, «The Tale of Igor's Campaign» does not leave many generations of its admirers indifferent. The 200th anniversary of the release of the monument of Ukrainian culture has passed, and the interest in the «The Tale of Igor's Campaign» has not subsided. The magic of this work continues to attract new researchers and artists. Anniversary dates helped to increase interest in the landmark. On the occasion of the 150th anniversary of the first printing of the poem, J. Hnizdovsky in New York illustrated and artfully decorated the anniversary edition. A quarter of a century the design and illustrations for the poem were performed by Kyiv's I. Selivanov. G. Yakutovich's editions, created in the Dnipro publishing house as souvenirs, look like real masterpieces. The engravings of G. Yakutovich were already heard in another edition of «The Tale of Igor's Campaign», which came out of print in the Kiev publishing house Veselka in 2008. In 1989, the publishing house «Soviet School» published a thorough edition of «The Tale of Igor's Campaign», illustrations, layout and decoration of which were made by V. Lopata, and the editing and notes by O. Mishanych. The artist's works are multifaceted in composition and imbued with special drama and symbolism with expression. Equally interesting was the 2015 edition, commissioned by the State Committee for Television and Radio Broadcasting of Ukraine under the Ukrainian Book program. Particularly noteworthy are the graphic works by V. Yefimov from Odessa and M. Bondarenko from Sumy region, who embodied their preferences and unique manners in the work on the poem.

Keywords: poem «A word about Igor's regiment», illustrations, book layout, decoration.

Постановка проблеми. Багатовікова мандрівна доля «Слова про Ігорів похід» була невідома нікому аж до 1795 року, коли його відкрив у рукописному збірнику бібліограф О. Мусін-Пушкін. Завдяки цьому відкриттю з'явилося

перше друковане видання з оригінального літопису вже в 1800 році. Невдовзі (після цього видання) оригінал рукопису пропав під час пожежі у Москві в 1812 році. Напередодні 200-літнього ювілею друкованої пам'ятки вже у незалежній

Україні в різних колах суспільства відновився інтерес до історії вивчення нашої минуштини. Так, професор Сумського педінституту П. Охріменко, який створив осередок знавців геніального твору Русь-України, що охоплює всі регіони нашої держави, а також представників «Слово»-знавчої науки інших країн, мріяв про видання українського енциклопедичного довідника «Слова про Ігорів похід». У дослідженні розглянуто художні особливості низки українських видань, особливо тих, що вийшли в добу незалежності.

Актуальність дослідження. Безсмертна перлина давньоруської літератури кінця XII ст. посідає й посідатиме важливе місце в духовному розвитку українського народу, тому наше дослідження, акцентуючи увагу на художньому вирішенні низки видань «Слова про Ігорів похід» має ще раз повернути увагу художників, мистецтвознавців, викладачів, студентів, широкого кола любителів мистецтва книги до кращих зразків вітчизняної поліграфії.

Зв'язок авторського доробку з важливими науковими та практичними завданнями. Дослідження виконане відповідно до тематичного плану роботи проблемної науково-дослідної лабораторії НАОМА.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. «Слово про Ігорів похід» належить до шедеврів світової літератури, які не старіють, а молодіють у віках. Наукові та інші праці про поему нині складають цілу бібліотеку. Тривають суперечки між ученими, відкриваються нові й нові грані цього незвичайного витвору давньоруського генія, спонукаючи видавництва до друку нових видань. Важливу роль у цьому процесі відіграють художники-дизайнери й ілюстратори «Слова», які своїм талантом розкривають образотворче бачення історичного твору. Про творчий здобуток, зокрема й ілюстрування героїчної поеми Г. Якутовичем, писав відомий мистецтвознавець Ю. Белічко. «Слову», у виконанні не менш талановитого графіка В. Лопати, присвячене дослідження Д. Степовика. Охопити увесь спектр видань «Слова» за останні десятиліття випала честь авторів цих рядків.

Зазначення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. У публікації зібрано відомі й маловідомі видан-

ня, присвячені пам'ятці культури, кожне з них має свої, лише йому притаманні літературні й художні особливості. Вони цікаві у багатьох відношеннях, та насамперед синтезом художнього слова і графічного мистецтва. Художники, які працювали зі «Словом», продемонстрували високий потенціал і любов до вітчизняної історії та культури.

Новизна наукового дослідження. Вперше зібрано воедино й досліджено низку видань «Слова», які не розглядалися раніше як цілісне художнє явище.

Виклад основного матеріалу. Перлина давньоруської літератури кінця XII століття «Слово про Ігорів похід» не полишає байдужими багато поколінь його шанувальників. Минуло 200-річчя виходу у світ пам'ятки української культури, однак не вщухає інтерес до «Слова...». Магія цього твору продовжує вабити нових дослідників і художників. Поема, що дійшла до нас із сивої давнини, захоплює митців, збираючи чималу кількість перекладів сучасними мовами, виховуючи безмежно відданих Україні синів і дочок. Ось лише кілька публікацій, які передають неослабний інтерес до поеми. 1996 року 15000-тисячним (!) накладом вийшло з друку літературно-художнє видання Володимира Васьківа «Слово о полку Ігоря» — переспів з історичним довідником (макет, художнє і технічне редагування К. В. Писаренка) (Васьків). Видано його з нагоди тисячоліття хрещення України об'єднанням 2-ї дивізії Української національної армії в пам'ять борців за волю України. У вступному слові магістра Івана Буртика зазначено, що цей переспів поета В. Васьківа зі США у сучасній українській мові, зрозумілій для кожного читача, — твору, що служить автентичним джерелом доказових історичних фактів про окремішність і самотність культури й походження українського народу (Васьків б). Ще один віршований переклад українською мовою (1995–1996 рр.) з коментарями автора — Віталія Удовиченка з Полтави, — який присвятив твір онукам: «Пашенку Костянтину, Конареєвим Катерині і Ганні з надією на щасливе їхнє життя в незалежній Україні — віковичній мрії мого народу» (Удовиченко). Видання накладом 1000 примірників проілюстроване, але художника не зазначено.

Наступного 1998 року в Сумах вийшов з друку коштом автора та за його редакцією короткий довідник «Слово-знавці» Володимира Голубченка, присвячений 200-річчю виходу в світ пам'ятки української культури «Слова про Ігорів похід» (наклад 300 прим.). У цьому виданні вперше в Україні подано відомості про словознавців Сумщини, активних учасників сумських наукових конференцій з проблем вивчення видатного твору нашої минувшини. Робота присвячена світлій пам'яті вчителя В. Голубченка — видатного словознавця Павла Охріменка (Голубченко). У довіднику представлено 33 вчених. До речі, портрети окремих з них виконав сумський художник Володимир Ломака.

2001 року у Києві вийшло ще одне цікаве видання «Слово про Ігорів похід» (наклад 1000 прим., серія «Військово-патріотична бібліотечка», започаткована 2001 р.) (Слово про, 2001). Після передмови Миколи Шудрі йде поетичний переспів Максима Рильського; далі — переклад прозою М. Шудрі: «Повість про бої з половцями з Іпатівського літопису»; «Сила руської зброї» Володимира Федорова; інтерв'ю М. Шудрі з Л. Махновцем та покажчики. У згаданому нами інтерв'ю зазначалося, що доктор філологічних наук Л. Махновець написав повість-есе на 400 сторінок, де на базі документів встановив автора «Слова...» — Володимира Ярославовича.

Художників завжди приваблювала сповнена героїчною епічністю поема «Слово про Ігорів похід». Підвищенню інтересу до пам'ятки сприяли ювілейні дати. З нагоди 150-річчя з часу першого надрукування у 1800 році літературної перлини Київської Русі-України, до Якова Гніздовського (який на той час опинився восени 1950 року в Нью-Йорку), звернувся з пропозицією проілюструвати й мистецьки оформити ювілейне видання Святослав Гординський. До вільного перекладу (так званого переспіву) самого замовника Я. Гніздовський, який досить інтенсивно працював у галузі ілюстративної й оформлювальної книжково-журнальної графіки, «...виконав пером і тушшю 25 ілюстрацій (обкладинку, два титули, 15 заставок, 6 кінцівок і одну карту)» (Степовик 54). Крім того, вигравірував на дереві сюжет «Плач Ярославни». Зарекомендувавши себе як імпровізатор

«візантинізму», Я. Гніздовський користується лаконічною, але дуже виразною лінією, якою цілковито замикає композицію, при цьому його ілюстрації побудовані на засадах монументалізму. Вони майстерно стилізовані в дусі старої мініатюри й ікони й сприймаються як символи тих подій (Степовик 54).

У 1974 р., коли наближався черговий ювілей з часу появи поеми, київське видавництво «Дніпро» надрукувало «Слово о полку Ігоревім» накладом 25 000 (Слово о, 1974). У цьому виданні відтворено текст оригіналу і вміщено один з кращих українських перекладів безсмертної поеми, який належить Максиму Рильському: «Слово про Ігорів похід». Оформлення та ілюстрації в техніці ліногравюри до поеми виконав художник І. Селіванов, написання кириличним текстом — А. Яременко, макет та художнє редагування — В. Машков. Подарункове видання має гарну оправу, обтягнуту тканиною, де на тлі чорного неба відбувається затемнення сонця — лиха прикмета, форзаци із зображенням білими лініями на тлі червоного і чорного кольорів Обиди, що постала в образі диви з лебединими крилами. Як відомо, згідно з дохристиянськими релігійно-фольклорними поглядами слов'ян, крик лебедя віщує лихо. Прикрашає обкладинку суперобкладинка жовтого кольору, на якій монолітом постає військова дружина князя Ігоря. Червоними літерами, з вкрапленням чорного кольору, виконано назву книжки «Слово о полку Ігоревім». Текст побудований на паралельному використанні кириличного і сучасного шрифтів. Одразу хочеться зазначити, що текст перекладу М. Рильського візуально програє в пропорціях написаному А. Яременком. Кириличний рукописний текст останнього розпочинається заставкою червоного кольору із зображенням славетного поета-співця і музику-гусяря Бояна. Текст прикрашають 17 ліноритів, у яких білими контурними лініями на чорному тлі з темряви далекого минулого постають фантомні героїчні образи поеми. Цікаво вирішені примітки наприкінці книжки, які розпочинаються заставкою з контурним зображенням білими лініями на червоному тлі київських Золотих воріт у темряві ночі. Тут цілком доцільно подані червоним кириличним шрифтом незрозумілі фрагменти поеми, під якими чорними

дрібними літерами коментуються речення чи окремі слова. Відлік сторінок розпочинається з дев'ятої сторінки у правому верхньому куті з перекладу М. Рильського «Слово про Ігорів похід» і продовжується далі лише на сторінках праворуч. Кожну цифру з правого боку супроводжують декоративні прикраси.

Серед мистців, які ілюстрували це видання справжніми шедеврами виглядають книжки з гравюрами Георгія Якутовича. Першу спробу ілюструвати «Слово...» він здійснив 1959 року, виконавши в техніці ліногравюри дві портретні композиції: «Олег Гориславич» та «Ярослав Мудрий», проте митець залишився незадоволений ними (Белічко 88).

У 1975 році, коли широко відзначалося 175-річчя від дня першого видання «Слова про Ігорів похід» графом О. Мусінім-Пушкіним, — на київській фабриці «Жовтень» (у 1977 р.) було надруковано «Слово...» — сувенірну, малоформатну поему давньоруською мовою та в перекладах українською, російською й білоруською мовами з ілюстраціями Г. Якутовича. Незважаючи на малий формат, який сковував потенційні його можливості, художник справився з поставленим завданням:

Вживши три складних розвороти (відповідно до трьох мов перекладу) він зумів охопити в них весь мікрокосм поеми. Кожний розворот має внутрішній «вхід» і «вихід» з цілком реалістичним трактуванням сюжету, внутрішня ж частина має багатопланову образно-метафоричну побудову. (Белічко 90)

Для посилення образного звучання Г. Якутович обрав складнішу техніку офорта. Водночас, формат видання не дозволяв художникові сповна розкрити героїчний розмах поеми. Наступного 1978 року Г. Якутович створив великоформатні станкові офорти-диптихи за мотивами «Слова...», які наповнені героїкою, з детальнішою проробкою форми. Офорти принесли йому як художникові-станкові справжню славу.

Під час святкування 1500-річчя Києва, в 1982 році, київським видавництвом художньої літератури «Дніпро» знову було перевидане «Слово про Ігорів похід» (Слово про, 1982). Так, як і в виданні 1977 року, воно складалося з двох книжечок; перша — відтворювала давньоруський текст, писаний від руки А. П. Відоняком

з його ж примітками. Друга — подавала переклади українською, російською та білоруською мовами, виконані Максимом Рильським, Миколою Рилєнковим і Янкою Купалою. Якщо звернути увагу на художнє оформлення обох видань, то художник-редактор В. Мітченко обрав під давньоруський текст папір теплого кольору каубелмат, органічно поєднавши його, завдяки форзацу охристого кольору, з яскравою червоною обкладинкою (картон обтягнутий тканиною). Варто нагадати, що перше видання мало обкладинку темно-бузкового кольору. Цілком доречно виглядає й пофарбований у червоне верхній обріз обох видань. Окремо зауважимо, що футляр обох видань, до створення якого чимало зусиль доклала завідувач художньої редакції «Дніпра» І. Садова. Стрічковий футляр виконано таким чином, що між двома кінцями його з'єднання на лицевому боці кріпиться медальйон зі сценою битви, виконаний у техніці гальванопластики. Він не виступає за площину футляра, а тому не зашкодить сусіднім книжкам на полиці.

На повну силу зазвучали офорти Г. Якутовича вже в іншому виданні «Слова про Ігорів похід», яке вийшло друком у київському видавництві «Веселка» 2008 року (додатковий наклад — 3000 прим.) (Слово о, 2008). Цьому сприяв витягнутий вертикальний формат книжки, у тексті якої органічно вписалися на чотирьох розворотах диптихи Г. Якутовича. Цікаво, що один із сюжетів, який зображує князя Ігоря на чолі війська, прикрасив обкладинку. Також у художньому оформленні книжки була використана серія офортів, які прикрашали попередні видання. Безумовно, заслуга в цьому М. Пшінки — художнього редактора «Веселки». Видання було цікаве ще й тим, що в ньому, на розворотах сторінок, вміщено два тексти: оригінал-першодрук та адаптований текст; ґрунтовна передмова і примітки видатних дослідників «Слова» Л. Махновця та О. Мишанича; переклади пам'ятки сучасною українською мовою — Л. Махновця та В. Свідзинського.

Творчість Володимира Юрчишина є цілком оригінальним яскравим національним явищем. Усі фізичні й душевні сили він віддав мистецтву творення національної книжки. Особливе задоволення художник отримував від написання

тексту широким пером, як це робили давні переписувачі книжок.

Упродовж кількох років В. Юрчишин виношував задум створення урочистого рукописного ілюстрованого видання «Слова...». Планувався лише рукописний текст з примітками та сюжетні авторські ілюстрації без використання традиційних орнаментальних елементів-прикрас:

Розробивши принциповий макет книги, він не пошкодував часу і праці, аби переписати, згідно із задуманою конструктивною побудовою планованого видання, весь текст «Слова...» разом із, ще більшими за обсягом, примітками (Пам'яті).

Художник розрахував, де й на яких сторінках може розмістити сюжетні зображення, які б стилістично й пластично пов'язувалися з структурою тексту. В. Юрчишин писав текст «Слова...» червоною тушшю на тонованому папері, а чорною, трохи меншого розміру, примітки. Останніх було забагато, ожож обсяг роботи значно збільшився, крім того, читати їх було важко. На нашу думку, В. Юрчишин не прорахував до кінця свій задум, а тому в кінцевому результаті він виявився нездійсненим. Нині ці рукописні сторінки тексту та олівцеві малюнки до них, створені 1975 року, зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Колега художника — Василь Перевальський вважає, що задумане видання могло стати гордістю української культури і всього слов'янського світу.

До 800-річчя створення поеми «Слово о полку Ігореві» у Москві відбулася виставка-підсумок досягнень радянських художників (з Росії, України, Білорусії й Узбекистану), які зверталися у своїй творчості до шедевру давньоруської літератури. До неї, в 1986 році, було надруковано каталог з репродукціями художніх творів (Золотое). Серед перших авторів, які зверталися до «Слова...» були Д. С. Моор, В. А. Фаворський, Д. С. Бісті, В. М. Волович, В. О. Носков, Г. Г. Поплавський та інші. Україну на виставці представляли В. Г. Єфіменко з Одеси, а також кияни В. І. Лопата, О. І. Мезенцев, І. М. Селіванов та Г. В. Якутович. У вступному слові до каталогу Д. Бісті зазначав, що саме лірична схвильованість, яка пронизує кожен рядок «Слова», лежить в основі його образного ряду,

а це, своєю чергою, продовжує надихати поетів на нові переклади, дослідників на розкриття ще не розгаданих таємниць і темних місць «Слова», художників на створення ілюстрацій, в яких глибина думки автора перевтілиться в реальні образи.

У 1989 році видавництво «Радянська школа» (накладом 50000 прим.) видало ґрунтовне «Слово о полку Ігореві» (Слово о, 1989). Ілюстрації, макет та художнє оформлення його виконав В. Лопата, упорядкування та примітки — О. Мишанич. До «Слова» входили давньоруський текст, поетичні перекази та переспіви Т. Шевченка, С. Руданського, Ю. Федьковича, І. Франка, П. Мирного, М. Чернявського, В. Щурата, М. Рильського, Н. Забіли, В. Шевчука. Було й п'ять перекладів російською мовою, а також відтворено Літописну повість про похід Ігоря Святославовича на половців у 1185 році за Іпатівським списком і примітки на 13 сторінках. На обкладинці перед нами постає темна ніч, під червоним небесним світилом якої їде князь Ігор зі своїм військом; на форзацах зображено сонячне затемнення у різних фазах: на початку — закрите чорним диском, з-під якого пробивались протуберанці, а потім — постає вже відкритим. На авантитулі крупним планом зображено закриту сонячну півкулю, далі йде постать Бояна, що грає на гусях; титульний аркуш з назвою «Слово о полку Ігореві» виконаний у два кольори: червоний і чорний з декоративними елементами. Текст із посторінковим синхронним перекладом розпочинається вишуканими буквицями з рослинним орнаментом червоного кольору, який супроводжує кожен сторінку: вгорі декоративною плашкою, внизу — прикрасами, які обрамляють з обох боків цифри сторінок від початку й до кінця книжки. Текстову частину наповнено гравюрами В. Лопати та 10 ілюстраціями на розворотах, надрукованими з трьох дощок. Працювати над ілюстраціями В. Лопата розпочав ще на початку 1980-х, скажімо, ліногравюра «Боян» виконана у 1982 році. За композицією його роботи багатопланові й сповнені особливого драматизму, а символіка — експресією.

Юрій Храпай закінчив факультет міжнародних відносин і міжнародного права Київського національного університету за спеціальністю

«міжнародне право» й займається приватною юридичною практикою. Паралельно в житті успішного юриста присутня творча лінія — він працює над відтворенням древніх рукописів. Виставки-презентації своїх творчих досягнень, створених у «Рукописній майстерні Юрія Храпая» він експонував упродовж останнього десятиліття в Музеї книги й книгодрукування в Національному заповіднику «Софія Київська» з нагоди Дня української писемності та мови, а також у Тернопільському обласному краєзнавчому музеї в рамках фестивалю «Бібліофест». Відвідувачі виставок мали змогу побачити в копіях древні богослужбові й світські манускрипти — шедеври давньослов'янської і західноєвропейської рукописної книжності, а також окремі їх аркуші та фрагменти. У майстерні вручну було написано і прикрашено рукописи, де відтворено давні тексти: «Руська Правда», «Слово про Закон і Благодать» митрополита Іларіона, «Слово про Ігорів похід», «Сказання про житіє і подвиг Михайла Чернігівського і його боярина Федора», Литовський статут 1529 р. та інші.

Під час роботи над дослідженням нам до рук потрапило київське видання 2012 року рукописної майстерні Юрія Храпая «Слово о полку Ігоревім», видане накладом 500 примірників (Слово о, 2012). Зазначимо, що кожен з примірників пронумерований, а номери 1–10 виготовлені із золотим обрізом в обкладинці з натуральної шкіри та підписані автором рукописного відтворення. А ще у вихідних даних наприкінці книжки повідомлялося, що мініатюри, рукописний текст та орнаментальне оздоблення виконані автором — шанувальником та колекціонером «Слова про Ігорів похід» — у 1996–1998 роках на бересті із застосуванням старовинних та сучасних матеріалів і технік. До рукописного відтворення «Слова» додається давньоруський текст «Слова...» і переклад Івана Франка. Обкладинку, яка імітує колір шкіри (примірник № 401) прикрашає круглий металевий медальйон із зображенням героїв твору в інтер'єрі давньоруського храму. Довкола нього витиснуто сріблом назву книги, нижче зображене гусяче перо. Одразу зазначимо, що гарний медальйон виступає над обкладинкою занадто випукло, а тому книжка буде явно конфліктувати з сусідами на книжковій полиці.

Відкриваючи раритетне подарункове видання, бачимо банальний форзац з білого паперу, за яким вже на бересті теплого жовтого кольору нас вітає «рукописна майстерня Храпая Юрія» з його монограмою всередині, а вгорі зазначено, що це видання «під патронатом національної комісії України у справах ЮНЕСКО». Далі йде блок створеного на бересті тексту «Слова...», написаного уставним шрифтом Ю. Храпаєм. На початку книги знову акцентується увага, що «мініатюри, рукописний текст та орнаментальне оздоблення Ю. Храпая». Гортаючи сторінки написаного від руки масивного чорного тексту з кольоровими буквицями, заставками й ілюстраціями відчуваємо, що їм тут затісно в обраному форматі книжки, а тому вона не може претендувати на бажану для автора дорожочинність. Уважніше придивившись до оздоблення сторінок ілюстративним матеріалом помічаємо, що ілюстрації, наприклад, сцени битви війська князя Ігоря з половцями, розміщені занадто близько до тексту й страждають від цього. Не лише на текстові написи, але й на ілюстрації, зверху накладаються горизонтальні лінії з фактури берести, що наводить на думку: текст очевидно було написано на білому папері, а потім на нього зверху нанесено імітацію берести. На одній з сторінок горизонтальні лінії на бересті несподівано змінюються на вертикальні, а потім знову повертаються й при цьому вони стають майже чорними. Активно вторгаючись на останніх сторінках тексту у шрифтові написи, ці лінії місцями їх підкреслюють або взагалі перекреслюють. Викликає сумнів й наведене двічі у книжці завірення, що художнє доповнення до текстової частини виконане юристом Ю. Храпаєм. Логічно виникає питання: то ж яка роль тоді його рукописної майстерні, про яку також неодноразово згадується?

На зворотному боці «берестяного» тексту зліва, а не справа, що суперечить книжковим правилам, вже на білому папері відтворено давньоруський текст «Слова о полку Ігоревім» за виданням 1800 року з внесенням змін та виправлень, які прийняті в сучасних виданнях «Слова...». Після нього йде переклад Івана Франка «Слово про похід Ігоря», поданий курсивом текст зміщений вправо.

Як вже було зазначено, перші 10 примірників були виготовлені з золотим обрізом в обкладинці з натуральної шкіри та підписані автором відтворення цього дива колективної праці. Може замість цього було б краще пофарбувати форзаци в жовтий колір, щоб вони органічно поєднувалися з охристим кольором сторінок з берести. Насамкінець хочеться назвати авторів цього малохудожнього київського видання: рукописна майстерня Храпая Юрія, верстання Володимира Гуровича, видавець Г. Горобець, друк Видавничого дому «Адеф-Україна». Автора медальйона не вказано. Наклад 500 примірників, кожен з яких пронумерований і підписаний Ю. Храпаєм.

Проте, не все так безнадійно у творчій майстерні, а тому хочеться навести як гарний приклад створену тут автентичну копію Луцького Євангелія. Її було представлено на виставці-презентації автентичних копій древніх рукописів — перших пам'яток української писемності та мови у Національному заповіднику «Софія Київська» 9 листопада 2016 року. З лівого боку на розвороті книги бачимо гарно написаний кириличний текст із заголовною літерою, а справа, того ж розміру що й текст, постає кольорова ілюстрація. Навколо них широкі поля, які дають змогу концентрувати всю увагу на письмі й вишуканій мініатюрі.

У 2015 році на замовлення Державного комітету телебачення і радіомовлення України за програмою «Українська книга» вийшла друком (накладом 1000 прим.) поема «Слово про Ігорів похід» (Слово про, 2015). Вона складалася зі «Слова о плъку Игоревѣ, Игоря сына Святъславля, внука Ольгова» і «Слова про Ігорів похід» у перекладі українською мовою М. Рильського та ґрунтовної післямови М. Грушевського. Обидві назви поеми витиснені золотими літерами на темно-коричневому тлі обкладинки з фактурою шкіри. Шрифтові написи на ній доповнюють вгорі й внизу декоративні прикраси, а посередині зображено міфічного птаха малинового кольору. На авантитулі видання читача вітає з фотографії М. Рильський. Видання було проілюстроване цікавими малюнками у два кольори: чорний і малиновий із зображеннями героїв твору; додатковими прикрасами були давньоруські орнаменти. Цілком органічно

виглядали вишукані буквиці до текстів. Малинові декоративні плашки прикрашали верхні частини аркушів книжки, цим же кольором позначалися й сторінки у нижній частині. На жаль, прізвище художника не вказане у вихідних даних. Досить солідно виглядає післямова «Творчість XII–XIII вв. «Слово о полку Ігоревім», присвячена пам'яті українського вченого-філолога й громадського діяча Омеляна Огоновського (1833–1894), яка займає половину книжки (стор. 95–183). У ній чорними літерами подано кириличний текст оригіналу поеми, а сучасними: чорними й малиновими — пояснення до нього.

Чимало художників створили серії станкових графічних робіт за мотивами «Слова о полку Ігоревім». Головним досягненням життя відомого одеського графіка Віктора Єфімова (1933–1994), випускника Львівського поліграфічного інституту імені Івана Федорова (нині Українська академія друкарства) є серія офортів за мотивами «Слова про Ігорів похід», створена у 1978–1985 роках. Вони мають синтетичний, монументальний характер, погляд глядача охоплює дійство під низьким чи високим горизонтом. Крім майстерного володіння композицією, художник вмів демонструє психологічну вмотивованість сюжету, передаючи відчуття приреченості, тривоги, атмосфери війни, яка потребує доблесті й відваги. В основі гравюр міцний конструктивний рисунок, складні ракурси й динамічність. Автор публікації за мотивами виставки, що відкрилася у виставковій залі архітектурно-художнього інституту Одеської державної академії будівництва і архітектури на кафедрі образотворчого мистецтва до 80-річчя з дня народження художника і педагога, розповідає багато цікавих подробиць про те, як втілювалися в життя його задуми. Так, для частини студентів Віктор Григорович якось організував вечірній рисунок, де учасники позували один одному, працюючи разом з викладачем. Під час цього часто обиралися пози, необхідні в роботі над «Словом...». Студенти, а іноді й викладачі, були свідками й героями його ілюстрацій (Кудлач).

Лінорити до «Слова» художника Миколи Бондаренка з Сумщини — це свого роду графічний переклад давньоруської поеми. Крім

80 графічних аркушів, надрукованих в альбомі, відтворені першоджерела поеми: список «Слова о полку Ігоревім» для російської імператриці Катерини Другої та текст першого видання «Слова» (Москва, 1800) (Бондаренко). Низка подій, описаних в поемі, відбувалася на теренах нинішньої Сумської області, звідки родом автор, а тому перша виставка графічних робіт відбулася в місті Путивлі. Потім був показ цих робіт у Новгороді-Сіверському, Сумах, у місті Враца (Болгарія), що отримали схвальні відгуки. У виданні також відтворено п'ять авторських ескізів, присвячених як шанувальникам безсмертного твору, так і Музеєві-заповіднику «Слова» (Новгород-Сіверський). На жаль, його наклад всього 200 примірників.

Коли відзначалося 800-річчя створення поеми, художник вирішив ознайомитись з текстом «Слова», надрукованим у виданні 1800 року. Проаналізувавши створене попередниками, вирішив зробити графічний переклад усього твору, не обираючи окремі вузлові сюжети, адже там усе важливе. Найбільше вразили М. Бондаренка рисунки в «Літопису Руському» своєю безпосередністю зображення, темпом рисунка, тому у своїх ліноритах він використав їхні фрагменти. Це був своєрідний синтез минулого й сучасного. Митець ускладнив формат

гравюр похилими зрізами верхніх кутів аркуша: якщо продовжити ці зрізи вгору, то утвориться силует житла-життя. Художник застосовував лише ті кольори, на які вказував автор поеми, а від себе увів лише один — сірий колір, який слугував своєрідним другим планом. Для кращого розуміння місця події використовував фрагменти географічних карт, як тло для ліноритів. У процесі роботи художник аналізував рядки поеми, щоб глибше відчути не лише звуковий лад, але й глибину змісту, для кращого відтворення суті того, що відбувалося. Цілих п'ять років працював над серією гравюр, завершивши її аж 1997 року. Насамкінець роботи прийшов до думки, що основна ідея поеми — єднання, вона і досі не втрачає свого звучання й гостроти: «Загородите полю ворота своїми стрѣлами...».

Висновки. Підсумовуючи проведене дослідження можна впевнено стверджувати про високий художній потенціал передусім київської школи, котра представлена іменами таких відомих митців, як І. Селіванов, Г. Якутович, В. Юрчишин, В. Лопата, котрі втілювали в роботі над поемою свої уподобання й неповторні манери. Наше дослідження дає змогу твердити про визрівання сьогодні нових тенденцій, які в майбутньому дадуть щедрі плоди.

Цитовані праці

- Белічко, Юрій. *Художник. Мистецтво. Час*. Зб. вибр. мистецтвознав. статей. Київ: Мистецтво, 1982: 87–92. Друк.
- Бондаренко, Микола. *Слово о полку Ігоревім. Серія ліноритів*. Суми: ПВП «Видавничий будинок «Еллада»», 2015. Друк.
- Васьків, В. *Слово о полку Ігоря. Переспів з історичним довідником*. Вступ. слово І. Буртик. Київ: Наукова редакція Головної редколегії Книги Пам'яті України при видавництві «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1996. Друк.
- Голубченко, В. Ю. *«Слово»-знавці: Короткий довідник*. Суми: ВВП «Мрія-1» ЛТД, 1998. Друк.
- Золотое слово русской литературы «Слово о полку Игореве» в иллюстрациях советских художников*. Каталог виставки. Москва: Советский художник, 1986. Печать.
- Кудлач, В. «О Русская земле! Уже за шеломянемь еси...». *Вечерняя Одесса*. 2013. 27 апр. Режим доступа: <http://vo.od.ua/rubrics/kultura/25231.php>
- Пам'яті Володимира Юрчишина. Статті. Спогади. Листи*. Київ: Друкарня ТОВ «Майстер книг», 2018. Друк.
- Слово о полку Игоревім*. Київ: Дніпро, 1974. Друк.
- Слово про Ігорів похід*. Київ: Дніпро, 1982. Друк.
- Слово о полку Игореве Игоря сына Святослава, внука Ольгова*. — Київ: Дніпро, 1982. Друк.
- Слово о полку Игоревім*. Упоряд. та прим. О. Мишанича. Київ: Радянська школа, 1989. Друк.
- Слово о полку Игоревім: для серед. та старш. шк. віку / передм. та прим. Л. Махновця й О. Мишанича; упоряд. О. Лисенко; худож. Г. Якутович*. Київ: Веселка, 2008. Друк.

- Слово о плѣку Игоревѣ* / Мінатюри, рукописний текст та орнаментальне оздоблення Ю. Храпая. Київ: СПД Г. С. Горобець, 2012. Друк.
- Слово про похід Ігорів, Ігоря, сина Святослава, внука Олега*. Вірш. пер. на укр. мову В. Удовиченка. Полтава: друк. вид. «Полтава», 1997. Друк.
- Слово про Ігорів похід: Поема*. Київ: Варта, 2001. Друк.
- Слово про Ігорів похід*. Текст друкується за перекладом: М. Т. Рильського. Старорос., укр. / упоряд. М. Т. Рильський. Київ: ТОВ «Артикул.нет», 2015. Друк.
- Степовик, Дмитро. *Яків Гніздоський. Життя і творчість*. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2003. Друк.

References

- Belichko, Yurii. *Khudozhnyk. Mystetstvo. Chas. Zb. vybr. mystetstvozn. statei*. Kyiv: Mystetstvo, 1982: 87–92. Друк.
- Bondarenko, Mykola. *Slovo o polku Ihorevim. Seriya linorytiv*. Sumy: PVP «Vydavnychiy budynok «El-lada»», 2015. Друк.
- Vaskiv, V. *Slovo o polku Ihoria*. Perespiv z istorychnym dovidnykom. Vstup. slovo I. Burtyk. Kyiv: Naukova redaktsiia Holovnoi redkolehii Knyhy Pamiati Ukrainy pry vydavnytstvi «Ukrainska entsyklopediia» im. M. P. Bazhana, 1996. Друк.
- Holubchenko, V. Yu. «*Slovo*»-znavtsi: *Korotky dovidnyk*. Sumy: VVP «Mriia-1» LTD, 1998. Друк.
- Zolotoe slovo russkoj literatury' «Slovo o polku Igoreve» v illyustracziyakh sovetskikh khudozhnikov*. Katalog vy'stavki. Moskva: Sovetskij khudozhnik, 1986. Pechat'.
- Kudlach, V. «O Russkaya zemle! Uzhe za shelomyanem' esi...». *Vechernyaya Odessa*. 2013. 27 apr. Rezhim dostupa: <http://vo.od.ua/rubrics/kultura/25231.php>
- Pamiati Volodymyra Yurchyshyna. Statti. Spohady. Lysty*. Kyiv: Drukarnia TOV «Maister knyh», 2018. Друк.
- Slovo o polku Ihorevim*. Kyiv: Dnipro, 1974. Друк.
- Slovo pro Ihoriv pokhid*. Kyiv: Dnipro, 1982. Друк.
- Slovo o polku Igoreve Igorya sy'na Svyatoslava, vnuka Ol'gova*. Kyiv: Dnipro, 1982. Друк.
- Slovo o polku Ihorevim*. Uporiad. ta prym. O. Myshanycha. Kyiv: Radianska shkola, 1989. Друк.
- Slovo o polku Ihorevim: dlia sered. ta starsh. shk. viku / peredm. ta prym. L. Makhnovtsia y O. Myshanycha; uporiad. O. Lysenko; khudozh. H. Yakutovych*. Kyiv: Veselka, 2008. Друк.
- Slovo o pl'lku Igorevye / Miniaturi, rukopysnyi tekst ta ornamentalne ozdoblennia Yu. Khrapaia*. Kyiv: SPD H. S. Horobets, 2012. Друк.
- Slovo pro pokhid Ihoriv, Ihoria, syna Sviatoslava, vnuka Oleha*. Virsh. per. na ukr. movu V. Udovychenka. Poltava: dрук. vyd. «Poltava», 1997. Друк.
- Slovo pro Ihoriv pokhid: Poema*. Kyiv: Varta, 2001. Друк.
- Slovo pro Ihoriv pokhid*. Tekst drukuietsia za perekladom: M. T. Rylskoho. Staroros., ukr. / uporiad. M. T. Rylskyi. Kyiv: TOV «Artykul.net», 2015. Друк.
- Stepovyk, Dmytro. *Yakiv Hnizdovskyi. Zhyttia i tvorchist*. Kyiv: Vydavnytstvo imeni Oleny Telihy, 2003. Друк.

Подано до редакції 15.03.2021

Рецензенти:

Прищенко С. В. — доктор мистецтвознавства, професор;

Пучков А. О. — доктор мистецтвознавства, професор.